

Історія

УДК 725.821:7. 01

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20769350>

**Від руїни до голосу: архітектура української опери в контексті
культурного відновлення та філософії межових ситуацій**

Максим Васалатій

аспірант кафедри культурології та філософії культури

Національного університету

«Одеська політехніка»

<https://orcid.org/0009-0003-5191-5542>

Олена Никитченко

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри культурології та філософії культури

Національного університету

«Одеська політехніка», Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9403-9795>

Дмитро Себов

аспірант кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка»

<https://orcid.org/0009-0000-1167-0526>

Прийнято: 21.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

Анотація. У статті досліджено архітектуру української опери в контексті культурного відновлення суспільства та філософії межових ситуацій. Актуальність роботи зумовлена необхідністю осмислення трансформацій культурного простору України в умовах російсько-української війни, руйнуванням об'єктів культурної спадщини та пошуком нових моделей збереження національної ідентичності.

Методологія. Теоретичною основою дослідження виступають концепція межових ситуацій Карла Ясперса, сучасні підходи у філософії культури, оперології та архітектурній теорії. Застосовано філософсько-герменевтичний, феноменологічний, культурологічний, порівняльно-аналітичний методи та метод філософської реконструкції.

Результати. Обґрунтовано, що в умовах війни українська опера набуває значення не лише мистецького жанру, а й важливого механізму культурного самозбереження, суспільної адаптації та осмислення колективного травматичного досвіду. Показано, що архітектура оперного простору трансформується із декоративного елемента у носій культурних смислів, пам'яті та національної стійкості. Розглянуто взаємодію архітектури й оперного мистецтва як інструментів післявоєнного відновлення, соціальної реінтеграції та формування нової культурної парадигми. Особливу увагу приділено символічному значенню руйнування й переосмислення сценічного простору, що відкриває нові можливості для репрезентації української ідентичності та культурного голосу нації.

Зроблено **висновок**, що сучасна українська опера набуває рис постекзистенційного мистецтва, спрямованого не лише на репрезентацію травми війни, а й на формування моделей майбутнього культурного розвитку. Перспективним напрямом подальших досліджень визначено концепцію

«архітектури голосу» як міждисциплінарного феномену на перетині оперології, філософії культури та архітектурної антропології.

***Ключові слова:** українська опера, архітектура, культурне відновлення, межові ситуації, культурна пам'ять, національна ідентичність, війна, філософія культури, оперний простір, неомодернізм.*

From ruins to voice: the architecture of Ukrainian opera in the context of cultural renewal and the philosophy of borderline situations

Maksym Vasalatiy,

Postgraduate Student at the Department
of Cultural Studies and Philosophy of Culture,
National University "Odesa Polytechnic",
<https://orcid.org/0009-0003-5191-5542>

Olena Nykytchenko,

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Cultural Studies and Philosophy of Culture,
National University "Odesa Polytechnic", Ukraine
,<https://orcid.org/0000-0002-9403-9795>

Dmytro Sebov,

Postgraduate Student at the Department
of Cultural Studies and Philosophy of Culture,
National University "Odesa Polytechnic",
Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-1167-0526>

Abstract. *The article examines the architecture of Ukrainian opera in the context of cultural recovery and the philosophy of boundary situations. The relevance of the study is determined by the need to comprehend the transformations of Ukraine's cultural space under the conditions of the Russian-Ukrainian war, the destruction of cultural heritage sites, and the search for new models of preserving national identity. The theoretical framework of the research is based on Karl Jaspers' concept of boundary situations, as well as contemporary approaches in philosophy of culture, opera studies, and architectural theory. The study employs philosophical-hermeneutic, phenomenological, culturological, comparative-analytical methods, and the method of philosophical reconstruction.*

The article substantiates that, *in wartime conditions, Ukrainian opera acquires significance not only as an artistic genre but also as an important mechanism of cultural self-preservation, social adaptation, and the interpretation of collective traumatic experience. It is demonstrated that the architecture of operatic space is transformed from a decorative element into a carrier of cultural meanings, memory, and national resilience. The interaction between architecture and opera is considered as an instrument of post-war recovery, social reintegration, and the formation of a new cultural paradigm. Particular attention is paid to the symbolic significance of the destruction and reinterpretation of stage space, which opens new opportunities for representing Ukrainian identity and the cultural voice of the nation.*

The study concludes *that contemporary Ukrainian opera is acquiring the features of post-existential art, aimed not only at representing the trauma of war but also at shaping models for future cultural development. The concept of the "architecture of voice" is identified as a promising direction for further research as an interdisciplinary phenomenon at the intersection of opera studies, philosophy of culture, and architectural anthropology.*

Keywords. *Ukrainian opera, architecture, cultural recovery, boundary situations, cultural memory, national identity, war, philosophy of culture, operatic space, neo-modernism.*

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю філософського осмислення трансформацій культурного простору України в умовах російсько-української війни.

Руйнування архітектурної спадщини, вимушене переміщення культурних інституцій та переосмислення національної ідентичності актуалізують проблему функціонування мистецтва як механізму культурного самозбереження та суспільної адаптації.

Особливого значення набуває опера як синтетичний вид мистецтва, що поєднує архітектурний, музичний, драматургічний та символічний виміри культури. Водночас проблема взаємозв'язку архітектури оперного простору та екзистенційного досвіду війни залишається недостатньо дослідженою в сучасній українській гуманітаристиці. Це зумовлює необхідність філософсько-культурологічного аналізу української опери як простору культурної пам'яті, спротиву та післявоєнного відновлення.

Метою статті є дослідження архітектури української опери в контексті культурного відновлення та філософії межових ситуацій

Методологічну основу дослідження становлять міждисциплінарні підходи, що притаманні філософії культури, естетиці, оперології та архітектурній теорії: філософсько-герменевтичний метод – для інтерпретації опери як культурного тексту; феноменологічний підхід – для аналізу переживання простору, голосу та сценічної присутності; культурологічний метод – для дослідження опери як форми культурної пам'яті та національної ідентичності; порівняльно-аналітичний метод – для зіставлення

модерністських та сучасних підходів до організації сценічного простору; метод філософської реконструкції – для осмислення архітектури сценічності як репрезентації досвіду війни та культурного відновлення.

Теоретичною базою дослідження виступають концепції межових ситуацій Карла Ясперса та сучасні дослідження української опери та архітектури.

Постановка проблеми. Українська культура, а отже і мистецтво, постають перед глобальними викликами сучасності, які досліджуються у дисертаційному дослідженні М.О. Протас «Парадигмальні трансформації мистецтва XX–XXI століть: стильові стратегії формотворення» сформульовано тенденції і перспективи відповідей на ці виклики [1].

В монографії П.Е. Герчанівської, присвяченій парадигмальному розумінню культури, представлені застосування аналізу культури в концепті теорії систем, структурний та феноменологічний аналіз в культурологічних розвідках, але затребуваний саме під час межових ситуацій екзистенційний підхід не увійшов в це поле інтерпретації [2].

У дослідженні М.А. Отрішко, М.А. головний аспект надається проблемі культурної пам'яті міст та збереженню культурної спадщини, бо: «під впливом глобалізації відбувається асиміляція культурних цінностей, що негативно впливає на збереження ідентичності публічних просторів міст. Привернення уваги до культурної спадщини є важливим етапом на шляху до формування якісного соціокультурного розвитку територій сучасних міст, адже діалог між минулим і сьогоденням ідентифікує цінності й основні смисли, які покладені в основу попередніх культур» [3].

Рівень складності проблем, що виникають в культурі в наш час, такий, що дослідник О.М. Ущипівський, у своєму дослідженні, наголошує про

необхідність трансформації самої культурної політики України в умовах війни [4].

Українське мистецтво сьогодення відбувається за надзвичайних катастрофічних умов війни, що є так званими «межевими ситуаціями» в контексті філософії екзистенціалізму (К. Ясперс) [5].

Колектив авторів Новосад М. Г., Білоус С. І., Терешкун О. Ф., Борисевич Л. В. акцентують увагу на руйнуванні культурної спадщини України в умовах війни саме як проблему в філософсько-культурологічний аспект [6].

Дослідниці Н. Новосельчук, Л. Шевченко представили основні втрати, виклики та рішення щодо архітектурної спадщини України: «На відміну від звичайних будівель, нерухомі пам'ятки не можна просто знести і побудувати щось нове на їхньому місці. Їх необхідно реставрувати. Однак тут виникає низка різних проблем. Сьогодні гостро необхідно затвердити спрощену процедуру стабілізації об'єктів нерухомої культурної спадщини, щоб дозволити проведення невідкладних аварійних та консерваційних робіт на таких об'єктах» [7, с.230].

До того ж, українське мистецтво початку ХХІ століття постає також перед складними викликами руйнації архітектури саме як простору, зокрема культурного простору міст, що не може не впливати на такий міський вид мистецтва як опера.

Післявоєнна реконструкція України ставить питання не лише фізичного відновлення міст, а й формування нової культурної парадигми. Важливим стає пошук балансу між історичною автентичністю та сучасними потребами суспільства.

Основними світоглядними викликами є:

1. Збереження історичної пам'яті в процесі модернізації.

2. Поєднання традиційної архітектури із сучасними урбаністичними підходами.
3. Формування гуманістичного простору для людини.
4. Відновлення культурної спадщини як символу національної єдності.
5. Інтеграція українського культурного досвіду у світовий гуманітарний простір.

Війна стає не лише історичною подією чи політичним конфліктом, а фундаментальним екзистенційним досвідом, що визначає нові форми осмислення людиною власного буття. У цьому контексті, як було вище зазначено, особливої актуальності набуває поняття «межової ситуації», розроблене у філософії екзистенціалізму, насамперед у працях Карла Ясперса, зокрема «Психологія світоглядів», де він пише про межові ситуації, як про такі стани людського існування, в яких людина безпосередньо стикається з кінцевістю життя, стражданням, смертю, провиною та необхідністю здійснення світоглядного вибору, та описує їх як такі межові ситуації (Grenzsituationen) як боротьба (Kampf), випадок (Zufall), смерть (Tod), провина (Schuld) [5, с.11].

Екзистенційні аспекти адаптаційного процесу особистості в посттравматичному контексті воєнного досвіду досліджено науковим колективом І. М. Цихуляк, І.І. Шпітун, Р.В. Множинською, в роботі розкрито важливість в цьому процесі розуміння категорій: свобода, смисложиттєві орієнтири та ідентичність. [8, с.11].

Сучасна культурологія та мистецтвознавство, не тільки власне українські присвячені постколоніальному дискурсу. Привертає окрему увагу дослідження польської науковиці Агнешки Матусяк з дуже промовистою для українського контексту назвою «Донбаська містерія. Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з

посттоталітарною травмою, де досліджувався період початку російсько-української війни попередній драматичний етап історії України Революція Гідності 2013 і вже початок окупації 2014 року до 2020 року, так авторка «намагається знайти відповіді на питання про те, що складає суть і специфіку процесів, феноменів і механізмів емансипації української культури від тоталітарного та посттоталітарного домінування-совєтського спадку, того, якої форми набуває досвід українства нині» [9, с.11]..

Саме в умовах війни українська культура опиняється в просторі колективної межової ситуації. Художня творчість перестає бути виключно сферою естетичного самовираження і набуває функцій духовного свідчення, культурного спротиву та збереження національної ідентичності. Мистецтво стає особливою формою осмислення травматичного досвіду, способом віднайдення сенсу в умовах руйнування звичних життєвих структур.

Архітектура та опера можуть бути потужними інструментами психологічної, соціальної та просторової адаптації суспільства до умов війни та післявоєнної відбудови. Фізичний простір захищає та реінтегрує, тоді як музично-театральне мистецтво стабілізує емоційний стан, допомагає опрацювати колективну травму та зберігає національну ідентичність.

Культурна спадщина України — це матеріальне та духовне надбання, яке формувалося століттями. Так, вона, зокрема, об'єднує архітектуру та монументальне театральнo-оперне мистецтво, яке презентує Україну на світовій арені.

У такій ситуації українська опера, театр, музика, література та архітектура формують нові художні стратегії, що відображають досвід межового буття людини. Через художній образ, символ, сценічний простір і музичну драматургію мистецтво репрезентує не лише трагедію війни, але й здатність людини до духовної стійкості, свободи та відновлення. Саме тому

сучасне українське мистецтво може розглядатися як феномен культури, що виникає на перетині екзистенційного досвіду катастрофи та прагнення до відродження, утворюючи нові світоглядні моделі осмислення людини, суспільства і майбутнього.

Поняття «сучасність» корелює з поняттями, новий, модерн, але, коли мова йде про саме про сьогодення, ми зустрічаємо такі його визначення як: неомодернізм, постмодернізм, метамодернізм, аналогічно як культура це посткультура, метакультура, що ніби відсилає до форми визначення часу дієслова в англійській мові «Future in the Past» як «майбутнє в минулому». Як зараз, коли війна піде в минуле, всі наші візії щодо майбутнього, про наші можливі інструменти проживання межових ситуації і відновлення ідентичності через мистецтво втілюватимуться у сьогоденні майбутнього.

Так, наприклад, у дослідженні літератури Т. Гребенюк сама назва її роботи «Спільний біль, війна й ідентичність: Національна специфіка українського літературного метамодернізму» апелює до екзистенціальних проблем українців, збереження ідентичності [10].

Зусилля рефлексії спрямовані на пошук можливості у своєму переосмисленні минулого знайти натхнення на подальший поступ.

В своїй дисертації, дослідниця Ізваріна О. М. зауважує що: «Українське оперне мистецтво почало формуватися в середині XIX століття, коли в Європі оперні школи досягли класичних вершин свого розвитку. З одного боку, було на що рівнятися і переймати досвід, з іншого – необхідно було створювати національно-самобутнє оперне мистецтво, і це було найскладнішим завданням, особливо в умовах відсутності власної державності» [11]. Минуло сто років і сучасна опера має надважливе завдання не втратити своє національно-самобутнє оперне мистецтво в умовах загрози існуванню власної

суверенної держави через окупацію 2014 року та широкомасштабну російсько-українську війну з 2022 року.

В статті А. Носулі розглянуто актуальні теоретичні аспекти дослідження генезису та подальшого еволюційного розвитку європейського оперного мистецтва у широкому культурно-історичному контексті [12].

Дослідження барокової опери О. Кузьомської містить тези про затребуваність жанру оперу та її особливості як виду мистецтва: «Потреба в такій музиці полягала в тому, що до кінця епохи Відродження єдиною переважаючою формою співу було багатоголосся. Опера була зовсім новим жанром... Раніше музика була лише для церковних стін та придворних свят, а тут вона поступово починає перетворюватися на окремий вид розваги, який приносить слухачам просте задоволення. З часом опера з всього лиш поєднання музики та співу еволюціонує у справжню «виставу», в якій присутні майже всі види мистецтва» [13].

У статті І. В. Красіліної досліджено особливий тип опери, що постав у Європейській культурі як «серйозна опера», так нею доведено, що «характеристика опери *seria* середини XVIII ст. вказує на суттєві зміни в умовах представлення жанру в театрі. «Пізня» опера *seria* «заражається» психологізмом і змішаністю виразних проявів ... Різні національні школи прийняли і розвинули цей жанр, створюючи унікальні інтерпретації, що збагачували загальну музичну спадщину. Навіть під час періодів соціальних і політичних змін опера *seria* залишалася символом культурної досконалості» [14].

Науковий доробок М. Теннера містить зауваження, що стосуються проблем у розвитку оперного мистецтва: « У XX столітті естетика опери, як і сам цей жанр до небачених раніше масштабів, стала плюралістичною. Постійна небезпека полягає в тому, що опера може виродитися на просту

розвагу, і завжди лунає один і той самий заклик, який повертає її до її первісної функції — той, який більшість глядачів і слухачів радісно ігнорують: опера — це форма драми» [15].

Докладно пише про трансформації української опери в умовах війни Н. Бородіна. Нею доведено: «хибність припущення, що оперні вистави під час війни мають виконувати лише розважальну функцію. Розглянуто зміну функцій опери під час війни від створення безпечного простору до можливості терапевтичного проговорення травми й усвідомлення власної ідентичності» [16].

В цих роботах і відображено контекст в який в свій час мала увійти українська опера, набути свого голосу. Так в дисертації, присвяченій дослідженню становлення української опери з другої половини XIX до третини XX, де О.М. Ізваріна зауважує, що її дослідження дозволяє сформулювати висновок про те що: «ціннісно-типологізуючі властивості української філософської думки, пов'язані з етнокультурною рефлексією: кордоцентризм, пантеїзм, антеїзм, софійність, антропоцентризм, деякі інші екзистенціальні мотиви.... в українському оперному мистецтві знайшли своє відбиття поняття-образи люблячого серця, співчуваючої природи, високого слова, етичної цінності особистості — як показники екзистенційно смислового змісту національної культури» [11].

Під час написання даної статті зазнала руйнації від російського обстрілу Київська опера на Подолі. Головне враження від руйнації, це те, що зі сцени можна побачити небо, простір став не камерний а відкритий, як би це не було прикро, але це має неабияку символічну значущість: "З артсцени можемо споглядати небо" [17]. Зміна умов існування повертає до суті та відкритого поля творчого пошуку в дусі метамодерної легкості водночас з консервативно

- модерним відчуттям втрати. Певна обмеженість оперного театру стає відкритою.

Можливо це буде ідея та проект створення натхненної досвідом української опери і в архітектурному рішенні, також постекзистеніальної метаежевої і водночас неомодерної, де буде проявлено поствоєний та незламний голос України.

Можливо, вимушена «некамерність» опери через руйнацію повертає саме мистецтво опери в її вихідний момент появи у культурі людства, це як можливість знов бути почутим окремим голосом серед різноманіття та втілити зокрема власну ідентичність. З початком російсько-української війни в окупації частина оперних театрів в їх застиглому архітектурному втіленні залишаються на своїх місцях, але вони позбавленні голосу, який би оспівував саме українську ідентичність, бо ця війна є гібридною, а тому націлена на знищення української культури. В той самий час, творчі колективи цих оперних театрів шукають та знаходять новий простір реалізації культурного потенціалу української опери.

У воєнний та післявоєнний час архітектура виходить за межі базової відбудови, перетворюючись на головний механізм виживання та відновлення суспільства.

На етапі війни фокус зміщується на створення мобільних укриттів, швидке зведення модульного житла та облаштування просторів для внутрішньо переміщених осіб. Пріоритетом стає багаторазове використання будівель та їхня здатність до трансформації.

Після війни архітектура слугує інструментом «загоєння ран». Проєктування реабілітаційних центрів, інклюзивних громадських просторів та меморіальних комплексів спрямоване на повернення людям відчуття безпеки та контролю над власним життям.

Замість стирання пам'яті, сучасна архітектура використовує підхід адаптивного повторного використання (adaptive reuse) — переосмислення використання зруйнованих будівель під нові соціальні запити [18].

Стратегічне планування: Дослідники та урбаністи розробляють надійні фреймворки для відновлення міст (наприклад, посібники на кшталт Architecture After War), які фокусуються на сталості, інклюзивності та врахуванні попередніх історичних помилок [19].

Для повоєнної України неомодернізм може бути проєктом національної інтелектуальної зрілості. Інтегруючи постулати «Афінської хартії» [20]. та етичні засади «Відкритої форми» [21], ми можемо створити основи для середовища, що виховує гідність вільної особистості. У цьому контексті відбудова набуває статусу маніфесту: це свідчення спроможності України трансформувати травму руйнувань у якісно нове буття, де кожна архітектурна споруда підпорядкована волі до творення майбутнього.

Оперне мистецтво, поєднуючи музику, театр та візуальне мистецтво, діє як ефективна терапевтична та мобілізаційна сила:

Створення безпечного емоційного середовища: Музика дозволяє людям прожити складні емоції — горе, лють, страх та надію — у безпечному невербальному форматі. Це дозволяє знизити рівень стресу та колективної тривожності.

Культурний опір та ідентичність: У часи загроз для нації оперне мистецтво стає рупором боротьби, зберігаючи мову, історію та культурний код. Виконання творів національних композиторів зміцнює дух нації та єднає суспільство.

Глобальна дипломатія та солідарність: Виступи на міжнародній арені привертають увагу світу до подій в країні, залучають гуманітарну та фінансову підтримку.

Терапія через спів та участь: Залучення ветеранів та постраждалих до хорових, музичних чи театральних проєктів (арттерапія) є важливою складовою їхньої соціальної реінтеграції та повернення до мирного життя.

Взаємодія мистецтв Архітектура та опера доповнюють одна одну, особливо у процесі переосмислення міського простору. Оперні вистави, що проводяться на зруйнованих майданчиках, у нетипових локаціях (наприклад, заводських цехах, сховищах, на руїнах історичних пам'яток), повертають життя в поранені міста та допомагають перетворити місця болю на місця сили, стійкості та надії

В філософсько-культурологічному контексті можна зазначити, що архітектуру ми розуміємо як простір, а оперу часом, де можна почути окремий голос, а не тільки спільне звучання, саме тому вони є інструментами адаптації у післявоєнний період, опера власне голос часу Модерну який втілюється зокрема в архітектурних формах, що трансформувалися у модернізмі, постмодернізмі та метамодернізмі швидше за оперне мистецтво, бо воно як модерне за сутністю консервативне. Сучасна українська оперіологія в феномене оперного театру передбачає широкі можливості для синтезувати в межах жанру як у метамодернізмі: ту єдність архітектурних, музичних і вокальних форм, що сприятимуть адаптації українського суспільства у поствоєнний період, як на основі цінностей модернізму так і самобутності українською філософії заради для переходу гранічних ситуація і збереження власної ідентичності існування, як особистої, так і колективної, від розваги поза стінами ще не існуючих архітектурних форм 16 століття так і зруйнованих стін, які в дусі метамодернізму можна тлумачити як межі, що можна трансформувати.

Висновки

Українська опера в умовах війни постає не лише мистецьким жанром, а й важливим механізмом культурного самозбереження суспільства. Архітектура сценічного простору набуває функції репрезентації колективного досвіду війни, пам'яті та національної стійкості.

Застосування філософсько-культурологічного підходу дозволило виявити, що сучасна українська опера формує новий тип сценічності, у якому простір, голос, світло та архітектурна структура виступають засобами осмислення межового досвіду війни. Архітектура оперного простору трансформується з декоративного елемента у самостійний носій культурних смислів.

Доведено, що сучасна українська опера набуває ознак постекзистенційного мистецтва, орієнтованого не лише на репрезентацію травми, але й на формування моделей культурного відновлення та майбутнього розвитку суспільства. Концепція «архітектури голосу» може розглядатися як перспективний напрям подальших досліджень у сфері оперології, філософії культури та архітектурної антропології.

Список використаних джерел

1. Протас М. О. Парадигмальні трансформації мистецтва XX–XXI століть: стильові стратегії формотворення. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 — теорія та історія культури. Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. Київ, 2020. - URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Diser_M_O_Protas.pdf

2. Герчанівська П. Е. Культура в парадигмах XX–XXI ст. : монографія /П. Е. Герчанівська. – К. : НАКККиМ, 2017. – 378 с. - URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/244>
3. Отрішко, М.А. (2020). Культурна пам'ять міст. Питання культурології, (36), 60-68. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221046>.
4. Ущапівський, О. М. (2025). Трансформація культурної політики України в умовах війни: аналіз інституційної адаптації. Вісник гуманітарних наук, (10). - URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17066645>
5. Ясперс К. Психологія світоглядів / К. Ясперс. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.
6. Новосад М. Г., Білоус С. І., Терешкун О. Ф., Борисевич Л. В. Руйнування культурної спадщини України в умовах війни як проблема: філософсько-культурологічний аспект. ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ 39(1-3), 2022- 62 - DOI 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-5
7. Шевченко, Л., & Новосельчук, Н. (2025). АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВТРАТИ, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ. European Science, 7(sge41-07), 215–230. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2025-41-07-032>
8. Цихуляк І.М., Шпітун І.І., Множинська Р.В.,. (2025). Екзистенційні аспекти адаптаційного процесу особистості в посттравматичному контексті воєнного досвіду: свобода, смисложиттєві орієнтири та ідентичність. Філософія та політологія в контексті сучасної культури, 17(1), 108–115. <https://doi.org/10.15421/352515>
9. Агнешка Матусяк, Донбаська містерія, [в:] Агнешка Матусяк, Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою, переклад з поль. А. Бондара, Львів 2020,

сс. 308, ЛА «Піраміда», с. 212-256

https://www.academia.edu/51160553/Агнешка_Матусяк_Донбаська_містерія_в_Агнешка_Матусяк_Вийти_з_мовчання_Деколоніальні_змагання_української_культури_та_літератури_XXI_століття_з_посттоталітарною_травмою_переклад_з_поль_А_Бондара_Львів_2020_сс_308_ЛА_Піраміда_с_212_256

10. Гребенюк Т. Спільний біль, війна й ідентичність: Національна специфіка українського літературного метамодернізму [Shared Pain, the War and Identity: Peculiarities of Ukrainian Literary Metamodernism]/ Сучасні літературознавчі студії.- 2023. - URL: <https://doi.org/10.32589/2411-3883.20.2023.293539I>

11. Изваріна О.М. Оперне мистецтво як феномен української художньої культури 60-х років XIX –першої третини XX століття: історичний аспект (анотація). -URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5433/1/E_Izvarina_CPPK_KTMMM_IM.pdf

12. Носуля А. Актуальні теоретичні аспекти вивчення еволюції європейського оперного мистецтва: історія та сучасність/А.Носуля//Музичне мистецтво і культура. -2023, No 2(36), с.43-56. -URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31723/2524-0447-2023-36-2-3>

13. Кузьомська О. Барокова опера та її особливості./Листи до приятелів. - Лютий 1, 2022 <https://lysty.net.ua/baroque-opera/>Красіліна І. В. ОПЕРА-SERIA ЯК СИМВОЛ ДОСКОНАЛОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ Культурологічний альманах. Вип. 3 (11), 2024 с.315 321. - URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.36>

14. Красіліна І. В. ОПЕРА-SERIA ЯК СИМВОЛ ДОСКОНАЛОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ/Культурологічний альманах. Вип. 3 (11), 2024 с.315-321. - URL: DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.36>

15. Tanner M. Opera, aesthetics of, 1998, doi:10.4324/9780415249126-M033-1. Routledge Encyclopedia of Philosophy, Taylor and Francis, <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/opera-aesthetics-of/v-1>.
16. Бородіна, Наталія. 2025. «Трансформація української опери в умовах війни». Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури 8 (Липень). – с.22-29. - URL: <https://doi.org/10.18523/2617-8907.2025.8.22-29>.
17. Колодій В. "З артсцени можемо споглядати небо": як відновлюється Київська опера після російського обстрілу// Суспільне культура. - 25 травня, 2026. - URL: <https://suspilne.media/culture/1315041-z-artsceni-mozemo-spogladati-nebo-ak-vidnovluetsa-kiivska-opera-pisla-rosijskogo-obstrilu/>
18. Dotel N. Adaptive Reuse of Existing Buildings: Contemporary Relevance/BMC Journal of Scientific Research, - 7(1). - с.147-156. - DOI:10.3126/bmcjsr.v7i1.72954
19. Almas Sadique. Architecture After War' posits a guide for post-war reconstruction in Ukraine. - URL: <https://www.stirworld.com/think-books-and-movies-architecture-after-war-posits-a-guide-for-post-war-reconstruction-in-ukraine>
20. Ремешило Рибчинська О., Гаврецький В. Актуальність адаптації історичних комплексів для потреб післявоєнної реабілітації// ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА". СЕРІЯ "АРХІТЕКТУРА". - Т.7. - №3. – 2025.- URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/sep/39978/0151vidred.pdf>
21. Афінівська хартія (Le Corbusier, 1933). Modern Architecture and Urbanism. URL: <https://portal.uur.cz/pdf/charty-deklarace/charter-of-athens-1933.pdf>
22. Гансен О. На шляху до Відкритої форми / пер. з пол. Київ : Основи, 2021. 224 с.